

BOŠNJACI I BOSNA

malo ogledanje na temu: ime, jezik i pismo, domovina, država

Munib MAGLAJLIĆ

Sažetak

U ovom ogledu autor obrađuje ključne tačke *slučaja-Bošnjaci*, naroda kojem je zbog specifičnih povijesnih procesa, složenog i dramatičnog političkog stanja na prijelomu iz 19. u 20. stoljeće osporavan identitet.

U tekstu se iznose uzroci i procesi koji su odredili udaljavanje od ali i povratak osporavanom historijskom narodnom imenu. U ovom ogledu se donosi i kratak pregled činjenica vezanih za jezik i pismo Bošnjaka, prije svega o današnjem problematiziranju naziva *bosanski* za maternji jezik Bošnjaka te odnos bosanskog jezika prema hrvatskom i srpskom u Bosni i šire. Takođe ovaj ogled kratko obrađuje i pitanje domovine te države Bošnjaka, od najranijeg državno-pravnog okvira u kojem su Bošnjaci živjeli do moderne države BiH u kojoj danas žive.

Ime. Složeno i dramatično političko stanje u kojem se bošnjački narod zatekao na prijelomu iz 19. u 20. stoljeće, na jednoj, kao i ono u kojem se našao u posljednjoj deceniji 20. stoljeća na drugoj strani, odredili su i udaljavanje od i povratak historijskom narodnom imenu. Obično se ideja *bošnjaštva* kao interkonfesionalne i nadnacionalne kategorije veže za austrougarsku vlast u Bosni i njenog ministra Benjamina Kállaya, a zapravo se zamisao o »Bošnjacima triju vjera« začela i rano doba života provela već potkraj osmanske vladavine. Pri tome je Kallayeva zasluga što je ovoj ideji »državne nacije« u Bosni pod okriljem Carevine ponudio i varijetet u vidu naizgled prihvatljivijeg *bosanstva*, što je dakako bilo neprihvatljivo za probuđene nacionalizme u Bosni pod budnim okom i nadzorom matica. Ponudeno bošnjaštvo/bosanstvo, kao spasonosno rješenje za ublažavanje narastajućih nacionalističkih pritisaka, nije, dakle, bilo prihvaćeno od onih kojima je bilo nuđeno (Srba i Hrvata) i bilo je ustvari grubo odbačeno. Paradoksalan, ali logičan učinak ove prakse ogleda se u pojavi da su se od bošnjačkog »imena i pridjeva« udaljili i oni kojima je to historijski i praktično pripadalo – Bošnjaci, koji su pod vjersko kao etničko ime – Musliman – utekli ne samo zato što im je njihovo narodno ime bilo za neko vrijeme otuđeno i korišteno u političke svrhe, nego dodatno i zato što su uvidjeli da se svojatanju i asimilaciji od strane bosanskih Srba, kao pravoslavaca, te bosanskih Hrvata, kao katolika, mogu uspješno oduprijeti istrajavanjem na vjerskom razlikovanju, tj. ističući da su pripadnici islamske vjere – muslimani. U decenijama koje su uslijedile Srbi i Hrvati u Bosni povezivali su bošnjaštvo – bez krivice Bošnjaka za to! – sa unitarističkim nastojanjima, čijim su se žrtvama unaprijed osjećali. Sve izneseno uticalo je vremenom na sticanje omraženosti uz bošnjaštvo, što je u nacionalističkoj historiografiji za vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i kasnije Kraljevine Jugoslavije svjesno podržavano, jer se na taj način pospješivao u Bošnjaka proces zaborava narodnog imena. Tako se dogodilo da Bošnjaci, u vrijeme nacionalnih i nacionalističkih previranja krajem šezdestih godina 20. stoljeća, nisu posegnuli za svojim historijskim imenom, kada im je uz državnu zaštitu omogućeno da se na popisu stanovništva izjasne kao zaseban narod, nego su se zadovoljili sa odranije stečenim vjerskim kao etničkim imenom (Musliman). Oživljavanje bošnjačkog narodnog imena u emigranatskoj publicistici te

u vrijeme koje prethodi prvim parlamentarnim izborima u Bosni i Hercegovini nakon završetka Drugog svjetskog rata (konac osamdesetih) probudili su svijest u Bošnjaka samo do mjere da su na popisu stanovništva ondašnje Jugoslavije (1991) u ogromnoj većini svoj jezik imenovali *bosanskim*. Konačno, odsudan povratak Bošnjaka svom historijskom narodnom imenu desio se u toku odbrane od Agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, što je ozvaničeno na Prvom bošnjačkom saboru, ujesen 1993. godine.

Jezik i pismo. Bošnjaci svoj maternji jezik odvajkada nazivaju *bosanskim*. Činjenica da su neki franjevački pisci u Bosni također nazivali svoj jezik *bosanskim* ne dovodi u pitanje kontinuitet pojave o kojoj je riječ i tiče se zajedničkog bosanskog okvira naroda koji stoljećima dijele isti životni prostor. S druge strane, ne ulazeći i raščlanjivanje ovog pitanja u hrvatskoj kulturi, ta pojava pripada prošlosti s obzirom na neupitnu odluku Hrvata u Bosni da svoj jezik označe kao *hrvatski*. Ni politička upotreba naziva za jezik, pri kraju osmanskog i tokom austrougarskog razdoblja u Bosni – koja je težila interkonfesionalnom i transnacionalnom značenju – ne osporava ustanovljeni kontinuitet. Današnja problematiziranja naziva *bosanski* za maternji jezik Bošnjaka te istrajavanja na tvrdnji da se naziv za jezik mora izvesti iz naziva za narod, a ne iz imena domovine – neutemeljena su i izvanlingvistička, zapravo: nacionalistička su i politikantska. Što se tiče pisma, u skladu sa ukupnim kulturnim tokovima u balkanskom i evropskom okruženju, većina Bošnjaka danas koristi latiničko pismo. U predislamskoj eri narodnog života Bošnjaka, u srednjovjekovnom razdoblju, zajednička sa ostalim narodima u Bosni bila su pisma: glagoljica i oblik ćirilskog pisma zvani bosančica ili bosanska ćirilica, dok se korištenje arapskog pisma u Bošnjaka, arabice ili arebice, za potrebe izražavanja na maternjem jeziku, proteglo ne samo tokom dugog osmanskog razdoblja, kada je to pismo usvojeno i prilagođeno glasovnom sistemu bosanskog jezika, nego u manjoj mjeri i tokom austrougarskog razdoblja te u slabašnoj niti sve do Drugog svjetskog rata. Uz prevladavajuću upotrebu latiničkog pisma, među Bošnjacima se za izražavanje na maternjem jeziku koristi danas ćirilica još u Sandžaku, Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji.

Odnos bosanskog jezika prema hrvatskom i srpskom u Bosni i šire (u kojem slučaju

treba dodati crnogorski) u znaku je neosporne činjenice da je riječ o jezičkim standardima koji imaju zajedničku osnovu, ali i mnoge osobnosti u svakom od nacionalnih tokova: u narodnim govorima, u usmenoj i pisanoj književnosti, u nauci, u pisanim dokumentima, u različitim vidovima svakidašnje prakse. U odnosu na hrvatski i srpski, bosanskom i crnogorskom u znatnijoj mjeri nedostaju gramatički i normativno-pravopisni priručnici kojim bi se uredilo i discipliniralo korištenje jezika na razini i onog zajedničkog i onog posebnog. U trezvenom pristupu ovom pitanju, bosanski jezik ne treba vještački odvajati od onog što je zajedničko i zapravo nezamjenjivo, niti treba zatajiti ono što je nedvojbeno osobeno i posebno, na bilo kojoj od mogućih razina: fonetsko-leksičkoj, morfološkoj ili sintaktičkoj. Slikovita izreka kojom se relativiziraju razlike i upečatljivo kazuje o prepletenosti u jezičkom izrazu Srba i Hrvata, koja glasi: »Srbin ima kuću i u kući domaćicu, a Hrvat ima dom i u domu kućanicu!«, može se – za potrebe ukazivanja na zajedničku jezičku osnovu i spomenutu prepletenost te ponekad na složene međuodnose, i u onome što je zajedničko, i u onome što je posebno – prikazati proširenjem iskaza koji bi mogao glasiti, bez umišljanja da je sve zakovano dokraja: »Srbin ima kuću i u kući domaćicu, Hrvat ima dom i u domu kućanicu, a Bošnjak ima kuću i na domu stopanicu!« Razuman pristup pri uređivanju bosanskog jezičkog vrta vodit će računa o utemeljenoj i skladnoj ravnoteži, kako onog zajedničkog u jezičkom izrazu (sa komšijama i susjedima), tako i onog posebnog. U poslovima oko uređivanja bosanskog jezika – uređivanja koje je u toku, kao i onome koje tek predstoji – »borba za razlike« u odnosu na jezički izraz komšija i susjeda, gubitak je vremena i besmislica za bošnjačku kulturu, opterećenu brojnim nasušnim potrebama.

Domovina. Domovina Bošnjaka su sve one zemlje u kojima oni čine starosjedilačko stanovništvo. U tom smislu Bosna ima središnji značaj, ali su domovinske zemlje za Bošnjake još Crna Gora i Sandžak, dok su ostali prostori bivše jugoslavenske državne zajednice – Srbija, Kosovo, Makedonija, Hrvatska i Slovenija – na različite načine za njih zemlje iseljenja. Današnje prisustvo u nekim od spomenutih prostora u vezi je sa iseljavanjem Bošnjaka u Tursku, koje je općenito bilo najmasovnije za bošnjački narod i u neujednačenim talasima odvijalo se čitavo jedno stoljeće – od austrougarske okupacije Bosne

(1878) do sedamdesetih godina 20. stoljeća. Veće i manje skupine Bošnjaka koje danas žive u Makedoniji i na Kosovu uglavnom su potomci onih bošnjačkih porodica koje su se tu zaustavile u nemogućnosti da se domognu Turske. U gastarbajterskom kretanju, koje je od kraja šezdesetih godina 20. stoljeća bilo zahvatilo bivšu Jugoslaviju i u neujednačenom intenzitetu trajalo do njezina kraja, najvažnija od zapadnoevropskih zemalja iseljenja za Bošnjake postala je Njemačka. Ta okolnost pridonijela je da se u razdoblju velikih progona i izbjeglištva Bošnjaka, u vrijeme Agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (1992-1995), u Njemačkoj nađe najveći broj pripadnika bošnjačkog naroda, koji su tada potražili utočište i u nizu drugih evropskih i prekookeanskih zemalja. Danas Bošnjaci žive, u većim ili manjim skupinama, u nekoliko desetina država u svijetu, kao davnašnji iseljenici, jučerašnji gastarbajteri ili skorašnji prognanici i izbjeglice. Općeprihvaćena je procjena da broj Bošnjaka koji danas žive širom svijeta premašuje broj onih koji žive u domovinskim zemljama.

Država. Najraniji državno-pravni okvir u kojem su Bošnjaci živjeli jeste Bosansko kraljevstvo. Nakon prodora Osmanlija u Bosnu i propasti Bosanskog kraljevstva (1463), državno-pravni okvir u kojem će Bošnjaci provesti duže od četiri stoljeća postaje Osmansko carstvo. Padom Bosne pod osmansku vlast Bošnjaci su postali jedan od naroda u mnogoljudnoj i višenarodnoj svjetskoj imperiji, koja se na vrhuncu svoje moći prostirala na tri kontinenta (Azija, Afrika, Evropa). Bošnjaci su, kao muslimani, uživali određene povlastice u Osmanskom carstvu kao islamskoj državi – učestvovali su u vlasti i obavljali najviše vjerske, vojne i upravne dužnosti, izuzimajući mjesto sultana – ali je temeljna nepogodnost za njih bila sadržana u okolnosti da je ideja narodne samosvojnosti bila prigušivana i konačno zatomljena, što je imalo dugoročne nepovoljne posljedice, sadržane u zakašnjelom nacionalnom buđenju u odnosu na komšije i susjede u Bosni (Srbe i Hrvate). Austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine, mijenja se i državno-pravni okvir za Bošnjake, koji će narednih četrdeset godina provesti kao podanici Austrougarske carevine, u kojoj je Bosna i Hercegovina bila »corpus separatum«. I bez obzira na nepovoljnu činjenicu udaljavanja od narodnog imena, za Bošnjake su se u društvenom životu u austrougarskom razdoblju počeli odvijati neki procesi koji su bili od značaja za nacionalno

osvješćivanje (borbe u Bosanskom saboru, osnivanje političkih stranaka, pokretanje političkih listova, borba za vjersko-prosvjetnu i vakufsko-mearifsku autonomiju i sl.). Položaj Bošnjaka u tri navedena državno-pravna okvira bio je svaki put drukčiji, počevši od temeljne, vjerske razine: bosanski krstjani u srednjovjekovlju, jedan muslimanskih »mileta« tokom četiri stoljeća pod Osmanlijama (1463-1878), Muhamedanci (Muhamedovci, muslomani, muslimani) pod habsburškom krunom, tokom četiri desetljeća austrougarske vladavine (1878-1918). Razdoblje osmanske vlasti može se označiti i kao vrijeme u kojem su okolnosti pogodovale potiskivanju svijesti o narodnosnoj samosvojnosti – pri čemu nije od važnosti da li se radi o stvarnom ili hinjenom previđanju narodnosne samosvojnosti Bošnjaka od strane Osmanlija. U svakom slučaju, teško bi se moglo govoriti o smišljenoj antibošnjačkoj državnoj politici Osmanlija. Spontana je reakcija Porte, a ne posljedica sistemski razvijene smišljene politike, kada se iz Stambola guši Pokret za autonomiju pod vodstvom Bosne Husein-kapetana Gradaševića (1832), kojem sa Porte biva uskraćeno ono što se u isto vrijeme daje knjazu Milošu Obrenoviću. S druge strane, u austrougarskom razdoblju izvjesno je provedena smišljena, ali vješto prikrivana državna protivbošnjačka politika, koja se bjelodano pokazuje u sračunatom i lukavom poticanju pokreta iseljavanja Bošnjaka u Tursku te pokrivanja prozelitističkih akcija katoličkog klera. I dok je u austrougarskom razdoblju državna politika s obzirom na Bošnjake bila prikriveno protivbošnjačka, u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije) takvo usmjerenje vlasti bilo je manje-više otvoreno. Otimadžina bošnjačke zemlje pod državnim nadzorom (agrarna reforma čija je oštrica bila uperena protiv bošnjačkih zemljoposjednika) te osiromašenje i društvena skrajnutost Bošnjaka bili su uzeli takve razmjere da nije bila pretjerana slikovita izjava jednog tadašnjeg bošnjačkog političara koji je primijetio da je njegovom narodu ondašnja vlast oduzela sve, osim ponosa (Džaferbeg Kulenović). Ipak, vještim taktiziranjem u parlamentarnom životu, bošnjački politički poslanici (prije sviju Mehmed Spaho) uspjeli su održati kontinuitet posebnosti Bosne kao cjeline u ondašnjoj jugoslavenskoj državnoj zajednici sve do šestojanuarske podjele zemlje na banovine. Protivbošnjačka praksa društveno-političkih struktura Kraljevine Jugoslavije dovela je u pred-

večerje Drugog svjetskog rata Bošnjake kao narod u krajnje nezavidan položaj. Pronicljivi politički analitičar tadašnjeg stanja Bošnjaka, Suljaga Salihagić je u brošuri *Mi bos. herc. muslimani u krilu jugoslovenske zajednice* se na tu pojavu osvrnuo na duhovit i upečatljiv način. Protivbošnjačka praksa nastavila se i u novom državno-pravnom okviru, u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji, unatoč činjenici da su Bošnjaci u antifašističkom pregnuću te u borbi za oslobođenje zemlje od »okupatora i domaćih izdajnika« dali nemjerljiv doprinos. Uz raniju »tursku krivicu« (napuštanje »vjere pradedovske« i pristajanje uz »okupatore« Turke), na Bošnjake je stavljena dodatna hipoteka zbog njihovog učešća – u toku Drugog svjetskog rata – u društvenim i vojnim strukturama (SS-«handžar« divizije), Nezavisne države Hrvatske i njezinih gospodara, fašističke tvorevine koja je bila progutala Bosnu, mada je istovremeni bošnjački antifašistički doprinos, i u političkoj djelatnosti (muslimanske rezolucije, protiv progona Srba, Jevreja i Cigana), i u oružanoj borbi, bio mnogo značajniji. Ipak, zahvaljujući zaokruženom državnom školskom sistemu, Bošnjaci su – sada već u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji – dočekali bolje dane i došlo je do prave kadrovske eksplozije bošnjačkih stručnjaka u nizu područja te izrastanja vrhunskih znanstvenika, umjetnika i sportaša, što se dobrim dijelom može dovesti u izravnu vezu sa radom Univerziteta u Sarajevu i niza znanstvenih ustanova (brojni instituti različitog usmjerenja, ANUBiH). Taj bošnjački uspon na jugoslavenskom planu u području umjetnosti najavila je pojava dva vrhunska djela u istoj godini (1966), tj. Selimovićeva romana *Derviš i smrt* te Dizdareve pjesničke zbirke *Kameni spavač*, što će biti nastavljeno drugim djelima istih, kao i novih, mlađih autora (D. Sušić, N. Ibrišimović, A. Sidran, I. Horozović), te prošireno na likovnu umjetnost (M. Berber, Dž. Hozo, S. Zec, H. Tikveša, E. Dragulj) i film (E. Kusturica). Sve je to doprinosilo jačanju »republičke državnosti« i vodilo zabrinutosti nosilaca nacionalističkih pretenzija prema Bosni i Hercegovini, koje će – i sa najbližeg istoka, i sa najbližeg zapada – eskalirati, iako ne istovremeno, u vrijeme Agresije na RBiH (1992-1995). Prethodilo joj je priznavanje prava Bosni na osamostaljenje, što je – s obzirom na ondašnje (ne)prilike i nepripremljenost – podrazumijevalo posluženje na krvnički pladanj: RBiH bila je pokošena, a da se zapravo nije ni uspjela uspraviti na noge. Bio je

vidljiv vanjski pokazatelj o postojanju države (međunarodno priznanje u UN, uz evidentiranje agresije, a u međunarodnoj javnosti i genocida protiv Bošnjaka). U takvim okolnostima, dramatičnoj zbilji nedoraslo (SDA)bošnjačko vodstvo, kao domaćin na prostoru ostatka Bosne, nepovratno je trošilo politički kapital vlasništva međunarodno ovjerene tapije na RBiH kao državu, pristajući na pregovore sa SDS- i HDZ-HVO-krvnicima te praveći se da ne vidi ili čak pospješujući unutrašnje rastakanje ionako nejake multietničnosti vojske, policije i državnih struktura. U takvom razvoju događaja, nakon uvođenja kroz Ženevu i Vašington, uslijedio je Dejton, gdje su predstavnici RBiH konačno na karti ozvaničili ono što su u ranijim pregovorima – priznajući Republiku Srpsku – već i najavili, tj. teritorijalno razgraničenje unutar Bosne i Hercegovine, gdje su se u historijskim granicama te zemlje našli sadržaji bez primjera u državno-političkoj praksi u današnjem svijetu: jedna republika i jedna federacija, pri čemu učesnici u federaciji (pola)Bosne i Hercegovine do dana današnjeg imaju različito mišljenje o pitanju karaktera federacije: jedni tvrde da je to federacija kantona, a drugi da je to federacija naroda. Da stvar bude gora, to dejtonsko rahitično čedo nikad nije ni prohodalo, ni na razini (na geografski pojam svedene) Bosne i Hercegovine, niti na razini federacije (gdje, bez obzira na promjene imena i taktiku, ne prestaje djelovati para-državica u kao-federaciji, Herceg-Bosna). Tako se Bošnjaci godinama nalaze u paradoksalnom položaju da, polazeći od nečega čega zapravo nema (federacija) govore o nečemu što zapravo istinski ne postoji (državnost), pokušavajući to povremeno i obilježiti.

Cinično raspoloženi analitičari federalne političke zbilje vide u tom stanju i kaznu za Bošnjake, koji su u predizbornoj kampanji vezali zastave sa slabijim od moguća dva partnera u Bosni, koji se već ranije dogovorio sa jačim. Ili: Bošnjaci su zbog svoje političke lakovjernosti kažnjeni da žive u kao-entitetu te da se odatle bore za državu Bosnu i Hercegovinu sa onima koji ju zapravo ne žele. Da stvar za Bošnjake bude još gora, bošnjačko političko vodstvo govorilo je o jedinstvenoj Bosni, a sve vrijeme radilo na njezinoj podjeli. Po tome su zaista jedinstven narod u svijetu: dok su drugi ginuli i političkim sredstvima se borili da steknu državu, Bošnjaci su to isto činili na putu razgradnje državno-pravnog okvira koji ih je mogao voditi izgradnji države. Ideja vodilja kratkovide političke pameti koja razmišlja na slijedeći način: Mi to nećemo tražiti – državno-pravna jedinica za svaki od tri naroda u Bosni – ali ćemo to ipak dobiti, jer to drugi odlučnije i upornije traže i međunarodna zajednica će to konačno odobriti da bi bio mir u Bosni – preskupo je koštala Bošnjake. Naime, umjesto u normalnoj državi, danas žive u dosada nezabilježenoj fantom-tvorevini, na vjetrometini, u neograđenoj i nezaštićenoj zemlji predaka, koja je svačija i ničija: svačija je kada treba uvesti šta ko želi i to prodati jadnicima koji je nastanjuju ili kada treba iz nje izvesti ono što se želi (uključivši i ono najvrednije: mladost, i to najbistriju i najpametniju); ničija je kada treba u nju ulagati, osim ako se radi o ulaganju koji se odnosi na (kratkoročne ili dugoročne) interese ulagača. Bošnjaci danas u svijetu u sredenim državama žive samo kao (jučerašnji) gosti-radnici ili (jutrošnji) prognanici. U domovini Bosni nemaju državu, a kako rade – neće je ni imati.

Summary

الموجز

BOSNIA AND THE BOSNIAKS

A short review on the topic: name, language, alphabets, homeland, state

البشانقة والبوسنة

نظرة موجزة في: الاسم واللغة والأبجدية والوطن والدولة

Munib MAGLAJLIĆ

منيب ماغلاييتش

In this review the author deals with key elements of the case known as Bosniaks, the nation whose identity was challenged as a result of specific historical process and complex and dramatic political condition by the end of the 19th and the beginning of 20th century. The author here discusses processes that caused first abandoning and later reclaim of disputed historical name of the nation. This review also brings a brief insight into the facts concerning language and alphabets of Bosniaks, features of current dispute concerning the name Bosnian of the mother tongue of Bosniaks and correlation of the Bosnian language with the Serbian and the Croatian languages inside Bosnia and Herzegovina and further. The issue of homeland and the state of Bosniaks from the earliest form of government within which Bosniaks lived to the modern state of Bosnia and Herzegovina of today is also briefly observed.

يعالج الكاتب في هذه النظرة نقطتان أساسيتان في موضوع البشانقة، هما: الشعب الذي تنكر عليه هويته بسبب السيرورات التاريخية الخاصة، والوضع السياسي المعقد والدراماتيكي في التحول من القرن التاسع عشر إلى القرن العشرين. ويقدم البحث الأسباب والعمليات التي أدت إلى الابتعاد عن الاسم التاريخي للشعب، ثم العودة إليه من جديد. ويقدم أيضا استعراضا قصيرا للحقائق المتعلقة باللغة والأبجدية عند البشانقة، وسمات الجدل الدائر اليوم حول إطلاق اسم اللغة البوسنية على اللغة الأم عند البشانقة، وعلاقة اللغة البوسنية باللغتين الصربية والكرواتية في البوسنة وما حولها. كما تعالج هذه النظرة بإيجاز مسألة الوطن والدولة عند البشانقة، منذ أقدم الأطر القانونية للدولة التي كان يعيش فيها البشانقة، إلى دولة البوسنة والهرسك الحديثة التي يعيشون فيها اليوم.